

דתישבו

פרשת חקת, תשע"ח, מספר 1274

על הכשרתו והעצמתו של מנהיג: עיון בסיפור "מי מריבה"

אלינורה (אליעזרה) הרצוג

הדיבור אל הסלע

ההיבט של העם: מבחינת ישראל נראה שהדיבור אל הסלע, נועד לחיזוק האמונה שלהם בה, שכן יש מקום לטעון שהוצאת מים מסלע ע"י דיבור נחשבת לנס גדול יותר מאשר ההכאה בו, וזאת משום שבמקרה של הכאה אפשר לומר, שהפגיעה בסלע היא שגרמה ליציאת המים.⁴ ואף אם נאמץ את דעתו של הרמב"ן ש"אין הנס גדול בדיבור מבהכאה, כי הכל שווה אצל הסלע", הרי ש"לעיני ההמון הדיבור אל הסלע היה מתמיה יותר".⁵

סברה זו מתחזקת מהמעמד שבו התרחש הנס. בשונה מהאירוע ב"מִסֶּה וּמְרִיבָה", שאירע לעיני הזקנים בלבד, הרי שב"מִי מְרִיבָה" הקהילו משה ואהרן, על פי הוראת ה', את הקהל אל פני הסלע. זאת ועוד, בצו נאמר במפורש שהדיבור ייעשה "לְעֵינֵיהֶם" של ישראל (פס' ח), למרות שדבר זה משתמע מעמידתם לפני הסלע.⁶

אשר לשאלה מדוע נזקק העם לחיזוק האמונה ב"מִי מְרִיבָה" ולא ב"מִסֶּה וּמְרִיבָה"? ייתכן שהצורך נבע מהעיתוי: בעוד ש"מִסֶּה וּמְרִיבָה" התרחש בשנה הראשונה ליציאת מצרים, בתקופה שבה הונהגו ישראל על ע"י ניסים גלויים, הרי ש"מִי מְרִיבָה" אירע כנראה בשנת הארבעים, סמוך לכניסתם לארץ,⁷ מקום שבו יתנהלו בדרך הטבע ויידרשו להתמודד עם אתגרים חדשים.

אחת השאלות המתעוררות למקרא סיפור "מִי מְרִיבָה" (במ' כ: ב-יג) היא - מדוע באירוע זה, שבו צמא העם למים, נצטווה משה לדבר אל הסלע, במטרה להוציא ממנו מים, ולא להכותו, כפי שנאמר לו באירוע הדומה ב"מִסֶּה וּמְרִיבָה" (שמ' יז: א-ז),¹ ומאחר שצווה לדבר לשם מה צריך היה לקחת את המטה?²

את הצו לדבר אל הסלע אסביר משני היבטים: ההיבט של העם, המניח שהצו נועד לחיזוק האמונה שלהם בה' טרם הכניסה לארץ; וההיבט של המנהיג, ולפיו הצו היווה הזדמנות להכשרתו ולהעצמתו של משה להנהגה בדרך הטבע בארץ.

הסבר הדיבור אל הסלע גם דרך הפריזמה של המנהיג, לא רק דרך זו של העם, תסייע בהבנת שני עניינים נוספים: מדוע הכה משה בסלע ולא דיבר אליו, כפי שנצטווה? ומדוע בשל כך נגזר עליו לא להיכנס לארץ?³ זאת ועוד, הסבר הצו, מההיבטים של ישראל ושל משה, יחשוף את ההתאמה הקיימת במקרה דנן בין העם לבין המנהיג, ומתוכה יתברר שהנס האחד של הוצאת מים ע"י דיבור אמור היה להוות מענה לצורכי העם והמנהיג כאחד.

* ד"ר אלינורה (אליעזרה) הרצוג כותבת בתחום התנ"ך, ומלמדת במסגרות שונות.

¹ במסגרת זו לא אבחן את עמדת בכור שור (פירושי רבי יוסף בכור שור על התורה, ירושלים תשס"א), הסובר ש"מִסֶּה וּמְרִיבָה" ו"מִי מְרִיבָה" מספרים על אירוע אחד, ולא את ג'ישת המקורות, הטוענת שלפנינו "שתי גרסות של סיפור אחד" (ראו, למשל: י' ליכט, פירוש על ספר במדבר, כרך ב, ירושלים תשנ"א, עמ' 196, 198-199).

² יש סימוכין לדעה שהמטה היה של משה ולדעה שהיה של אהרן (ראו, למשל, מ' מרגליות, "חטא משה ואהרן במי מריבה (במדבר כ', א-יג)", בית מקרא יט, ג, תשל"ד, עמ' 385), ולא ארחיב בעניין זה כאן.

³ חיבור זה מניח שהחטא היה שהמנהיג היכה בסלע ולא דיבר אליו. לתפיסה זו ראו: רש"י, רשב"ם, שד"ל (פירוש שד"ל על חמשה חומשי תורה, תל-אביב תשל"ב, עמ' 477) ואחרים, ולדעות השונות בדבר החטא ראו למשל: י' מילגרום, "חטאו של משה", בתוך עולם התנ"ך, במדבר, בעריכת י' מילגרום וי' אבישור, תל אביב, 1999, עמ' 114-116.

⁴ ראו למשל: ר' יצחק בן עראמה, ספר עקידת יצחק, ד, ירושלים תשכ"א, עמ' צג; פירושי התורה לרבינו לוי בן גרשם, ד, ירושלים תשנ"ח.

⁵ ראו: פירוש שד"ל (הערה 3), עמ' 476.

⁶ הביטוי "עיני בני ישראל" נזכר גם בגזירה (פס' יב) ובצו לעלות להר העברים (במ' כז:ד). הסברה שהדיבור נועד להגברת האמונה מתחזקת לא רק מהנוכחות של הקהל, אלא גם מהעובדה שהעם חווה אמונה/יראה בעקבות הצפייה בניסים אחרים: בקריעת ים סוף, שהתרחש כשישראל רואים (שמ' יג:ל-לא); ובעת הבאת מטר ורעמים בימי הקציר, כאשר גם באירוע זה מודגש הנס ייעשה "לְעֵינֵיהֶם" של הנוכחים (שמו"א יב:טז-יט).

⁷ להערכה שסיפור "מִי מְרִיבָה" אירע בשנת הארבעים ראו, למשל: א' סמט, עיונים בפרשות השבוע, סדרה ראשונה, כרך ב', עמ' 214-218.

קודם לכן ("ונתן מימיו"), מטעים ומדגיש את מסר ההעצמה המשתמע מהצו.

להשלמת התמונה נעייין בתיאור הביצוע, וניווכח שתיאור זה אינו תואם לצו בסיפור הנדון, אלא לנוסח ההוראה בספר שמות, שהרי האירועים של יציאת המים ושתייתם אינם מיוחסים למשה (ויוצא להם מים וישק את העדה), אלא בניגוד לצפוי - למים ולעדה, כמומחש בטבלה. אפשר שהתאמה זו של תיאור הביצוע לא לצו ב"מי מְרִיבָה" אלא להוראה ב"מסה ומריבה" משקפת את העובדה, שמשה לא דיבר אל הסלע אלא הכה בו.

מסה ומריבה (שמ' יז)	מי מריבה (במ' כ)
הצו (פס' ו)	הביצוע (פס' יא)
וְהִכִּיתָ בַּצֹּר	וַיַּךְ אֶת הַסֶּלֶעַ
וַיֵּצְאוּ מִמֶּנּוּ מַיִם	וַיֵּצְאוּ מִיָּם רַבִּים
וְשָׁתָה הָעַם	וְשָׁתָה הָעֵדָה...

ההנחה ש"מי מריבה" היה בבחינת 'אירוע מעבר' אל הנהגה חדשה של משה בדרך הטבע יש בה כדי להסביר את שתי העובדות של לקיחת המטה ונוכחותו של אהרן: משה לא נצטווה להכות במטה או לעשות בו שימוש אחר, ובכל זאת הצטווה לקחת אותו, אולי כדי להרגילו בהדרגה לתפקד בלי מטה, או במטרה להבליט את אי השימוש בכלי הנהגה הניסי על-ידי ההחזקה בו בלבד;⁹ ואהרון התמנה לדבֵר במקום משה בתחילת שליחותו, משום שמשה לא היה "איש דְבָרִים" (שמ' ד:ד-טז). אולם בסיפור זה הוא לא דיבר במקומו, ובכל זאת לא נעדר כליל מהאירוע, אלא נכח במקום, והוא אמור היה לדבר, אך עם משה, לא במקומו.

לסיכום – את הצו לדבר אל הסלע הסברנו מההיבט של העם, כדרך לחיזוק אמונתם, ומההיבט של משה, כהזדמנות להעצמה כמנהיג בדרך הטבע. הסבר כפול זה של הצו חושף את ההתאמה הקיימת במקרה דנן בין העם לבין המנהיג, ומתוכה עולה שהנס האחד של הוצאת מים מסלע על-ידי דיבור, יכול היה להוות מענה הן לצרכים האמוניים של ישראל והן לצורכי העצמה של המנהיג, סמוך לכניסה לארץ.

החטא ועונשו

הסיבה להימנעות משה מלדבר אל הסלע לא הובררה, וכל שניתן הוא להעלות השערות:¹⁰

⁹ הסברים נוספים לנטילת המטה: להקהיל את העדה; לסמל שררה (ר' יצחק עראמה, הערה 4), ועוד.

¹⁰ הנימוק לגזירה, "יַעַן לֹא הֶאֱמַנְתֶּם בִּי לְהַקְדִּישֵׁנִי", "כיוון שפעלתם... מתוך חוסר בטחון שלכם בנאמנותי לכם ולעם", ובאופן זה לא הקדשתם אותי (ראו מרגליות (הערה 2), עמ' 396 ובמיוחד הערה 83), הוא כללי, וניתן לראותו כגורם המונח

ההיבט של משה: בחינת הצו לדבר אל הסלע מההיבט של משה מתמקדת בפעולת הדיבור בהקשר של הנהגה טבעית מול ניסית, ללא זיקה דווקא להוצאת מים מסלע. כידוע, ההנהגה הניסית במדבר התאפיינה בניסים גלויים, ובזמן התרחשותם השתמש משה במטה ומילא תפקיד פסיבי, של מעין כלי להעברת הנס. לעומת זאת, ההנהגה הטבעית בארץ לא התאפיינה בניסים גלויים, התבצעה ללא שימוש במטה, ובמהלכה מילאו המנהיגים תפקיד פעיל בתכנון, בדיבור, ועוד. בהקשר של הנהגה, פעולת הדיבור שייכת, אפוא, להנהגה הטבעית, ואם כך, הצו לדבר אל הסלע היה בו מהנס ומהטבע: מהנס - כי אין זה מדרך העולם, שסלע יוציא מים בעקבות דיבור, ומהטבע - כי משה אמור היה להיות שותף לנס, ולא באמצעות הכאה במטה, אלא הודות לדיבור.

על סמך דברים אלו אני מעלה את האפשרות, שהאירוע בקדש זימן עבור משה הזדמנות להתנסות ב'חויית מעבר' מהנהגה ניסית פסיבית באמצעות מטה להנהגה טבעית פעילה דרך דיבור, ושחוויה זו - היה בה כדי להכשירו ולהעצימו כמנהיג טבעי קודם הכניסה לארץ. הערכה זו מתחזקת מתיאור יציאת המים ושתייתם המוזכר בצו ב"מי מְרִיבָה", בהשוואה לתיאור המקביל ב"מסה ומריבה", כמומחש בטבלה:

הנושא	מסה ומריבה (שמ' יז)	מי מריבה (במ' כ)
הצו	וְהִכִּיתָ בַּצֹּר	וַיַּךְ אֶת הַסֶּלֶעַ..
יציאת מים	וַיֵּצְאוּ מִמֶּנּוּ מַיִם	וַיֵּצְאוּ מִיָּם רַבִּים
		וְהוֹצֵאתָ לָהֶם מַיִם..
שתיית מים	וְשָׁתָה הָעַם	וְשָׁתָה הָעֵדָה..

ב"מסה ומריבה", שבו צווה משה להכות האירועים העתידיים של יציאת המים ושתייתם מיוחסים למים היוצאים מהסלע ולעם השותה אותם ("ויצאו...מים ושתה העם"). לעומת זאת ב"מי מְרִיבָה", שבו נצטווה לדבֵר, אירועים אלו מיוחסים למנהיג, המוציא מים והמשיקה את העדה ("והוצאת...והשקית").⁸ בהקשר של הנהגה ניתן לשמוע בייחוס האירועים למשה מסר של עידוד וחיזוק, שמטרתו שכנוע המנהיג ביכולת שלו לשמש אמצעי להעברת נס לא כשותף פסיבי עם מטה, אלא כשותף אקטיבי, ה'מוציא מים מהסלע' בכוח הדיבור שלו, והמשיקה את העדה ואת בעירם. זאת ועוד, המשפט "והוצאת להם מים מן הסלע", שאינו מוסיף מידע על הנאמר

⁸ ב"מי מְרִיבָה" יציאת המים מיוחסת לא רק למשה אלא גם לסלע, הנותן את מימיו ("ונתן מימיו"), ושמא פעילותו זו של הסלע מהדהדת את האקטיביות של משה המוציא מים והמשיקה את העדה.

האם הימנעות זו קשורה לכך שמשה לא היה "איש דברים"? או לקושי לעבור מדפוס של הנהגה ניסית לזה של הנהגה טבעית? והאם ההכאה בסלע נבעה מאי הבנה ומדמיון לצו בספר שמות?¹¹ או אולי מהעדר ביטחון עצמי או מהטלת ספק ביכולת שנתן ה' באדם המאמין לשנות סדרי הטבע?¹² ואולי מגורם אחר או מצירוף של נסיבות אחדות? תהא הסיבה אשר תהא – מהאירוע ב"מִי מְרִיבָה" ניתן להסיק שמשה לא התאים להנהגה טבעית, ושהגזירה לא להיכנס לארץ נגזרה עליו פחות בגלל ההימנעות מדיבור ומההכאה לכשעצמן ויותר מפאת המשמעויות המשתמעות מכך באשר לתודעתו ולהווייתו של משה.¹³ לפי דברים אלו ספק אם יש מקום לתהות - "מדוע נענש משה בחומרה כה רבה",¹⁴ שהרי בהיעדר כישורי הנהגה המתאימים לארץ, הגזירה "לִכְן לֹא תָבִיאוּ אֶת הַקֶּהֱל הַזֶּה אֶל הָאָרֶץ...". מובנת ומהווה תוצאה טבעית של החטא.¹⁵

עורך: פרופ' יוסף עופר

עורכת לשון: רחל הכהן שיף

הדף השבועי יוצא לאור על ידי הפקולטה למדעי היהדות ולשכת רב הקמפוס

בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע
יש לשמור על קדושת העלון

ביסוד כל אחת מההשערות המובאות כאן (דברים אלו נכונים גם באשר לצירופים "מְרִיבָה" ו"מְעַלְתֶּם בִּי", ראו במ' כ:כד, כז:יד, דב' לב:נא).

ראו רלב"ג (הערה 4).¹¹

ראו: ד' ארליך, "פירושו של ר' יוסף אלבו לחטא משה במי מריבה", בתוך משה אבי הנביאים: דמותו בראי ההגות לדורותיה, בעריכת מ' חלמיש, ח' כשר, ח' בן-פזי, רמת גן תשע"א, עמ' 122-125.¹²

להערכה דומה ראו: ב' לאו, אתנחתא: קריאות בפרשת השבוע (ב, תל אביב 2009, עמ' 386). בעניין זה יצוין שעוד תגובות של משה (ואהרון) מתפרשות כביטוי לאי התאמה להנהגה בכלל ושל דור המדבר בפרט, כמו: הכניסה לאוהל מועד "כדמות בורחים" (אבן-עזרא), ההשמעה של דברי תוכחה ("שמעו נא המרים...") במקום שיח המגלה הבנה ללבו של העם (למשל: סמט, הערה 7, עמ' 226). עם זאת, אני סבורה שיש להבחין בין קיומן של התגובות השונות לבין העילה המעשית לגזירה, ובעקבות שד"ל (הערה 3) ובשונה מסמט (שם) אני מניחה, שהגזירה נגזרה לא בגלל הכעס אלא דווקא בשל ההימנעות מדיבור, משום שהייתה בה הפרה בוטה של הצו לדבר אל הסלע המוזכר במפורש בכתובים.¹³

לתהייה ראו, למשל, ארליך (הערה 12), עמ' 115. דברים אלו מזמנים בפרשה זו ובאחרות בחינה מחודשת של השימוש במונחים "עונש" ו"תוצאה טבעית", בחינה אשר אינה מתאפשרת במסגרת זו.¹⁴¹⁵